

BARBARA BOKUS*

Profesor Ida Kurcz (1930–2024) Pierwsza Dama psycholingwistyki w Polsce

fot. Natalia Banasik-Jemieliak

Idalia Maria „Ida” Kurcz urodziła się 13 września 1930 roku w Łodzi. Ale to w Warszawie mieszkała niemal całe życie (także w czasie wojny). W 1949 roku została absolwentką Liceum Humanistycznego im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej. Bezpośrednio po maturze ukończyła roczny kurs dziennikarski i przez dwa lata pracowała w Spółdzielni Wydawniczej „Książka i Wiedza” na stanowisku młodszego redaktora. W 1949 roku zdawała na psychologię na Uniwersytecie Warszawskim, ale (podobnie jak inni kandydaci) odnalazła potem swoje nazwisko na liście słuchaczy Studium Nauk Społecznych¹.

W marcu 1950 roku przyjęta została na II rok studiów psychologicznych. Była uczennicą Profesora Tadeusza Tomaszewskiego. Pod jego kierunkiem przygotowała pracę magisterską (*O dwojakiej funkcji słowa jako bodźca*, 1954) i rozprawę doktorską (*Generalizacja semantyczna ruchów dowolnych*, 1962). Jeszcze jako studentka psychologii (w 1951 roku) została przez Profesora zatrudniona (podobnie jak Janusz Reykowski) na etacie zastępcy asystenta przy Katedrze Psychologii Ogólnej UW. Na Uniwersytecie Warszawskim pracowała do końca 2000 roku (od 1981 roku na pół etatu), przechodząc przez wszystkie etapy kariery naukowej. Staż naukowy na Uniwersytecie Stanu Minnesota w USA w roku akademickim 1962/1963 utwierdził Idę Kurcz w słuszności decyzji

* Prof. dr hab. Barbara Bokus (bokus@psych.uw.edu.pl), profesor *emerita*, Uniwersytet Warszawski

¹ W 1949 roku w czasie walki z „ideologią burżuazyjną” zamknięte kierunki studiów (w tym psychologię, socjologię, filozofię, pedagogikę) zastąpiono Studium Nauk Społecznych. Pisze o tym Ida Kurcz (2016), wspominając to zdarzenie i rolę, jaką w powołaniu studiów psychologicznych na UW odegrali wówczas Maria Żebrowska i Tadeusz Tomaszewski, zob. tekst I. Kurcz *Jak psychologia wyprzedziła inne nauki* w książce *Nasz Uniwersytet. Wspomnienia pracowników Uniwersytetu Warszawskiego* (2016, s. 195–197).

o specjalizacji badawczej dotyczącej języka. Jej rozprawa habilitacyjna (*Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych*, 1976) to narodziny w Polsce psycholingwistyki jako nowej interdyscyplinarnej dziedziny naukowej z nowymi metodami badania i nowymi ujęciami problematyki języka. Zespół/Zakład Psycholingwistyki, który utworzyła w 1971 roku i którym kierowała w Instytucie, a potem na Wydziale Psychologii UW (do 1993 roku), stał się uznanym centrum badań z zakresu psycholingwistyki ogólnej, psycholingwistyki rozwojowej i neurolingwistyki. Tu przyjeżdżali najwybitniejsi badacze z całego świata, a Ida Kurcz była zapraszana z wykładami do różnych uczelni w Europie, USA, Kanady, Japonii, Australii. Tu odbywały się międzynarodowe konferencje, takie jak (gromadząca gości z 16 krajów świata) konferencja *Knowledge and Language*, po której ukazał się tom o tym samym tytule w North Holland (1986, redaktorzy: I. Kurcz, G.W. Shugar, J. Danks), a także dwa tomy w języku polskim w Ossolineum (Tom 1: *Wiedza a język. Ogólna psychologia języka i neurolingwistyka*, 1986, red. I. Kurcz, J. Bobryk, D. Kądziaława; Tom 2: *Wiedza a język. Język dziecka*, 1987, red. I. Kurcz, G.W. Shugar, B. Bokus). W roku 1987 Ida Kurcz opublikowała w PWN monografię profesorską *Język a reprezentacja świata w umyśle*, w której zaproponowała, ciesząc się dużym uznaniem w świecie, model procesów przetwarzania informacji przez umysł ludzki. Model ten w syntetycznej formie ukazał się także w prestiżowym tomie *Psychology of the 1990's* (pod redakcją K.M.J. Lagerspetz i P. Nieni). Po inny model autorstwa Idy Kurcz, model wiedzy językowej człowieka (2004, 2006), obejmujący kompetencję językową i kompetencję komunikacyjną (z komponentami jawnym i utajonym w każdej z nich) sięgają coraz częściej nie tylko teoretycy z zakresu psychologii poznawczej, ale ostatnio także przedstawiciele psychologii stosowanej.

Zmiany dotyczące problemów badawczych na różnych etapach rozwoju psycholingwistyki najpełniej przybliżone zostały w monografii Idy Kurcz, zatytułowanej *Język a psychologia* (1992), w autorskim podręczniku akademickim *Psychologia języka i komunikacji* (wyd. pierwsze z roku 2000, wyd. nowe z roku 2005), a także we współredagowanym z Hanną Okuniewską podręczniku *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka* (2011). Ida Kurcz ukazała w nich ewolucję w podejściu do języka ujmowanego kolejno jako kod, jako gramatyka, jako dyskurs, jako gramatyka uniwersalna i teoria umysłu, a także język jako narzędzie w służbie umysłu w różnych przejawach funkcji komunikacyjnej. W tych różnych ujęciach prace Idy Kurcz odgrywały i odgrywają niebagatelną rolę. Dotyczy to zarówno prac badawczych podejmowanych na Uniwersytecie Warszawskim, jak i później (od 1981 do 2005 roku) w Instytucie Psychologii Polskiej Akademii Nauk (gdzie utworzyła Pracownię Psycholingwistyki i Psychologii Poznawczej), czy jeszcze później (od 1996 roku) w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej/Uniwersytecie SWPS. W każdej z tych instytucji Ida Kurcz zostawiła ślad swojej nietuzinkowej aktywności.

Aktywność badawcza Idy Kurcz koncentrowała się wokół dwu nurtów. Prowadziła badania typu normatywnego oraz badania eksperymentalne. W 1967 roku opublikowała *Polskie normy skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa*, a w latach 1974–1977 ukazało się pięć tomów słownika frekwencyjnego języka polskiego (*Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*), opracowanych przez zespół w składzie: Ida Kurcz, Andrzej Lewicki, Jadwiga Sambor i Jerzy Woronczak. Zespół ten (do którego dołączył Krzysztof Szafran) przygotował także dwa syntetyczne tomy słownika frekwencyjnego (*Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*), które ukazały się drukiem w 1990 r. W eksperymentalnym nurcie aktywności Ida Kurcz prowadziła (we współpracy z Josephem Danksem z Kent-State University) badania nad rozumieniem czytanego tekstu, także w aspekcie porównań międzyjęzykowych. Wyniki tych badań opublikowane zostały m.in. w monografii (wspólnie z Anną Polkowską) *Interakcyjne i autonomiczne przetwarzanie informacji językowych. Na przykładzie procesu rozumienia tekstu czytanego na głos* (1990). Zajmowała się także reprezentacjami umysłowymi pojęć społeczno-politycznych, a w szczególności prowadziła badania nad stereotypami etnicznymi (zob. monografia *Zmienność i nieuchronność stereotypów*, 1994). Podjęła w swych pracach zagadnienie dwujęzyczności (zredagowała m.in. zbiór *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, 2007). W 2005 roku ukazało się pod jej redakcją naukową polskie wydanie książki J. Berko Gleason i N. Bernstein Ratner pt. *Psycholingwistyka*. Wśród tłumaczy znaleźli się uczniowie i współpracownicy Idy Kurcz z Wydziału Psychologii UW i Instytutu Psychologii PAN. Najbliżej współpracowała z najwybitniejszym ze swoich uczniów, prof. Jerzym Bobrykiem. Razem zredagowali kilka prac zbiorowych, np. *Akty semiotyczne, ich wytwory i mechanizmy* (1992), *Percepcja i interpretacja społecznej i politycznej sytuacji w Polsce* (1997) czy *Psychologiczne studia nad językiem i dyskursem* (2001). W 2010 roku J. Bobryk opublikował swoisty przewodnik po dziełach Mistrzynie. Tak można określić jego książkę zatytułowaną *Krótką historią psycholingwistyki. Ida Kurcz*. Przedwczesna śmierć Jerzego Bobryka była dla Profesor Kurcz bolesnym ciosem, z którego tak naprawdę nigdy się nie otrząsnęła.

Zasługi Idy Kurcz dla psycholingwistyki, ale nie tylko – szerzej dla psychologii – są trudne do przecenienia. Przygotowała redakcję naukową polskiego wydania podręcznika P.H. Lindsaya i D.A. Normana *Procesy przetwarzania informacji przez człowieka* (1984). Dokonała wyboru i redakcji naukowej tekstów z kilku tomów podręcznika *Traité de Psychologie Expérimentale* pod redakcją P. Fraisse'a i J. Piageta do polskiego wydania *Zarysu psychologii eksperymentalnej* (1991). Przygotowała dwa autorskie rozdziały („Uczenie się i pamięć”, „Język i mowa”) do podręcznika *Psychologia* (1975) pod redakcją Tadeusza Tomaszewskiego. Opublikowała jeden z tomów, *Pamięć, uczenie się, język* (1992, tom 3), do późniejszego czterotomowego podręcznika *Psychologii ogólnej* (red. T. Tomaszewski). Jej zawdzięczamy współredakcję tomów poświęconych teorii

czynności – *Studia nad teorią czynności ludzkich* (red. I. Kurcz i J. Reykowski, 1975) oraz *Psychologia czynności. Nowe perspektywy* (red. I. Kurcz i D. Kądziaława, 2002). Była współredaktorką (współ z K. Skarżyńską) polskiego wydania *Słownika psychologii* Arthura S. Rebera (2000) i Arthura S. Rebera oraz Emily S. Reber (2005). Współredagowała (z A. Falkowskim) dział „Procesy Poznawcze” *Psychologii. Podręcznika akademickiego* pod red. Jana Strelaua. Do tego podręcznika napisała rozdział zatytułowany „Język i komunikacja”. W Gdańskim Wydawnictwie Psychologicznym otworzyła redagowaną przez siebie serię „Psychologia: Teksty Źródłowe”, której celem, jak to zostało opisane w notce wydawniczej, było „stworzenie pomocy dydaktycznej w postaci zbiorów najważniejszych, przełomowych artykułów, które w swoim czasie wytyczyły nowe kierunki badań i nadal wywierają wpływ na myśl psychologiczną”. Przytoczenie powyższych danych obrazuje ogrom wręcz tytanicznej aktywności Profesor Idy Kurcz w roli autorki/współautorki podręczników, redaktorki/współredaktorki zbiorów o ważnym znaczeniu dla rozwoju psychologii w Polsce. Dodać tu należy jej wieloletnie zaangażowanie w roli redaktor naczelnej „Polish Psychological Bulletin”. Była też członkinią zagraniczną redakcji „L’Année Psychologique”, a także przez wiele lat należała do rady redakcyjnej czasopisma „Psychology of Language and Communication”, które w roku 1997 powstało na Wydziale Psychologii UW.

Profesor Ida Kurcz stworzyła dwa ważne ośrodki badawcze – Zakład Psycholingwistyki na Wydziale Psychologii UW oraz Pracownię Psycholingwistyki i Psychologii Poznawczej w Instytucie Psychologii Polskiej Akademii Nauk. Na Uniwersytecie Warszawskim pełniła ważne funkcje kierownicze w strukturze uczelni. Obok kierowania Zespołem/Zakładem Psycholingwistyki (1971–1993) w Instytucie Psychologii, a potem na Wydziale Psychologii UW, kierowała Zakładem Podstaw Psychologii w Instytucie Psychologii UW (1971–1976), Zakładem Psychologii i Kształcenia Nauczycieli na innych kierunkach niż psychologia (1975/76). W latach 1977–1978 była zastępczynią dyrektora Instytutu Psychologii ds. dydaktycznych, a od 1978 do 1981 roku zastępczynią dyrektora Instytutu Psychologii ds. naukowych na Wydziale Psychologii i Pedagogiki. W latach 1990–1998 kierowała Katedrą Psychologii Poznawczej na Wydziale Psychologii UW.

Profesor Ida Kurcz należy do grona uczonych znanych i cenionych w świecie. Była członkinią towarzystw naukowych polskich (Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Polskiego Towarzystwa Semiotycznego) i zagranicznych (należała m.in. do Société Française de Psychologie, International Society of Applied Psycholinguistics, European Society for Cognitive Psychology oraz International Association for the Study of Attention and Performance). W Polskim Towarzystwie Psychologicznym pełniła szereg funkcji, była przewodniczącą PTP w latach 1978–1979, była też członkinią Komisji Rewizyjnej i Komisji Zagranicznej przy Zarządzie Głównym PTP. Reprezentowała Polskie Towa-

rzystwo Psychologiczne w Międzynarodowej Unii Psychologii Naukowej. Jako reprezentantka PTP na Walnym Zgromadzeniu Europejskiej Federacji Towarzystw Psychologicznych w Edynburgu w 1982 roku wybrana została na wiceprzewodniczącą tej Federacji (funkcję tę pełniła do września 1984). Przez wiele lat Profesor Ida Kurcz była członkinią Komitetu Nauk Psychologicznych (obecnie: Komitet Psychologii) Polskiej Akademii Nauk. Działała w Prezydium tego Komitetu. Jej aktywność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna była wysoko oceniana w środowisku. W 1973 roku otrzymała Złoty Krzyż Zasługi, a w roku 2011 została odznaczona Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski „Polonia Restituta”. Wydział I Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk w 2004 roku przyznał Idzie Kurcz Nagrodę im. Władysława Witwickiego za podręcznik *Psychologia języka i komunikacji*. W 2018 roku Walne Zgromadzenie Delegatów PTP zdecydowało o przyznaniu Idzie Kurcz medalu „Zasłużonej dla polskiej psychologii”. Medal ten, podobnie jak 11 pozostałym laureatom, został uroczysto wręczony 16 października 2019 roku na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Ostatnio aktywność Profesor Idy Kurcz była ściśle związana z jej działaniami w Radzie (a wcześniej w Zarządzie) Fundacji na rzecz Rozwoju Polskiej Psychologii im. Tadeusza Tomaszewskiego.

Uczniowie i współpracownicy Idy Kurcz z Wydziału Psychologii UW, Instytutu Psychologii PAN i Uniwersytetu SWPS zawsze byli jej wdzięczni za stwarzanie życzliwej atmosfery dla dyskursu naukowego, za wnikliwość i rzetelność jej opinii, tych przychylnych, ale przede wszystkim tych krytycznych, które pozwalały na pogłębianie dociekań naukowych. Tę wdzięczność wyrażano na co dzień, ale też bardziej uroczysto z okazji jubileuszy Mistrzyni i Szefowej. I tak z okazji jubileuszu 70. Urodzin Idy Kurcz ukazał się w 2000 roku specjalny numer „Polish Psychological Bulletin” (tom 31, nr 2) zatytułowany *Knowledge of Language and Knowledge of the World* (red. B. Bokus, J. Bobryk i G.W. Shugar). W 2006 roku odbyła się na Uniwersytecie Warszawskim uroczysta sesja naukowa pt. *Język. Poznanie. Relacje społeczne* dedykowana Idzie Kurcz, Józefowi Kozieleckiemu i Adamowi Frączkowi. Miało to miejsce w 35-lecie Zakładu Psycholingwistyki i w 30. rocznicę ukazania się książki *Psycholingwistyka. Przegląd problemów badawczych* (zob. pokonferencyjny tom *Kolokwium Psychologicznych* pod red. B. Bokus, M. Goszczyńskiej i K. Skarżyńskiej, t. 15, 2006).

Jubileusz 80. Urodzin i 40. rocznicę ukazania się tekstu Idy Kurcz *The influence of grammatical habits on sentence recognition* w *Advances in Psycholinguistics* (red. G.B. Flores D’Arcais, W.J.M. Levelt, 1970) uhonorowano książką *Studies in the Psychology of Language and Communication* (2010, red. B. Bokus). Autorami tekstów w tej książce byli nie tylko badacze z Polski i innych ośrodków w Europie, ale także z USA, Kanady i Japonii. Jubileusz 90. Urodzin Profesor Idy Kurcz przypadł na czas pandemii COVID-19, więc świętowaliśmy ten jubileusz na Uniwersytecie Warszawskim *online*, łącząc się

z Jubilatką w jej mieszkaniu². Gratulacje płynęły od rektorów uczelni, dziekanów wydziałów, dyrektorów instytutów, redaktorów naczelnych czasopism, od przedstawicieli wydawnictw, towarzystw naukowych i fundacji, od przyjaciół, uczniów, współpracowników i członków rodziny. Chór Uniwersytetu Warszawskiego uświetnił tę uroczystość pięknym koncertem dedykowanym Jubilatce.

Niestety, kolejnego spotkania z udziałem naszej Mistrzyni już nie będzie. 25 stycznia 2024 roku Profesor Ida Kurcz zmarła cicho we śnie w swoim mieszkaniu na Mokotowie w Warszawie. Będzie brakowało rozmów z Nią nie tylko na temat psychologii. Będzie nam brakowało Jej otwartości, życzliwości, a także niezaprzeczalnego uroku Pierwszej Damy polskiej psycholingwistyki. Żegnamy ze smutkiem i poczuciem ogromu straty wybitną Uczoną i szlachetnego Człowieka! Z Jej odejściem odchodzi ważna epoka w rozwoju polskiej nauki.

Profesor Ida Kurcz (1930–2024) Pierwsza Dama psycholingwistyki w Polsce

Profesor Ida Kurcz zmarła 25 stycznia 2024 roku. Nauka polska straciła wybitną Uczoną o niekwestionowanym autorytecie w świecie. To ona wprowadziła psycholingwistykę do krwioobiegu polskiej psychologii i nadawała ton jej rozwojowi. Nie bez przyczyny była tytułowana Pierwszą Damą psycholingwistyki w Polsce. Niniejszy tekst³ przypomina Jej biografię, osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i organizacyjne.

Słowa kluczowe: Ida Kurcz, psycholingwistyka, psychologia poznawcza

Professor Ida Kurcz (1930–2024) The First Lady of Psycholinguistics in Poland

Professor Ida Kurcz passed away on January 25, 2024. Polish academia has lost an exceptional scholar who was an unquestioned authority around the world. It was she who introduced psycholinguistics into the bloodstream of Polish psychology and set the tone for its development. She was hailed as the First Lady of psycholinguistics in Poland for a reason. The present text examines her biography together with her research, teaching and organizational achievements.

Key words: Ida Kurcz, psycholinguistics, cognitive psychology

² Sprawozdanie z jubileuszu autorstwa M. Kiejar-Turskiej opublikowane zostało w „Psychologii Rozwojowej” 2020, 25(4), 113–116.

³ Polska wersja *Obituary Tribute: Ida Kurcz* [w:] *Psychology of Language and Communication* https://psych.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/8/2024/01/Obituary_Ida_Kurcz-1.pdf